

ארונו של רב עמרם

לדרכי העברתו של סיפור מן ה'מעשה בוך' לספרות יידיש חדשה¹

הסיפור 'ארונו של רב עמרם' נטול מחטיבה ספרותית ידועה של סיפורי חוג-הריינוס והדנובה שבמעשה בוך, קורפוס תימטי ייצוגי של ספרות יידיש קמאית מסוף המאה החמש-עשרה ותחילת המאה השש-עשרה. חטיבה זו כוללת סיפורים האגיוגרפיים על ראשוני חסידות אשכנז, ר' שמואל החסיד ור' יהודה החסיד, שמוצאם מימיה הביניים. הסיפור 'ארונו של רב עמרם', הגם שאינו נכלל בחטיבה זו, באשר מבחינת זמן "התרחשותו" הוא קודם לסיפורי רבי יהודה החסיד, בכל-זאת הוא קרוב לחטיבה האמורה מבחינת אופיו ההאגיוגרפי, ובעיקר מבחינת השיקוף של מציאות החיים הימי-בינימית המאפיינת את עלילתו. תכונתו זו מתבטאת הן בחומריו והן בשלדו הסיפורי, המייצג דוגמה מאלפת של מפגש בין שתי מסורות תרבותיות – הנוצרית והיהודית – בקהילות אשכנז של ימי-הביניים.

הדמות הראשית בסיפור, רב עמרם, ראש ישיבה בין השנים 1040-1070, תחילה במגנצא, ואחר-כך בעיר קולוניה². כשזקן ציווה על תלמידיו שיקברוהו בעיר הולדתו מגנצא ליד קבר אבותיו. התלמידים הביעו חשש מפני העברת רבם הזקן לעיר אחרת, ולפיכך הורה להם כי לאחר מותו יניחו את ארונו בסירה קטנה על הנהר, וזו תשוט מאליה אל המקום המיועד לקבורתו. עם פטירתו עמדו התלמידים בהבטחתם, הניחוחו בסירה בתוך ארון, והסירה עלתה במעלה הנהר לעיר מגנצא. ראו תושביה הנוצרים של מגנצא את הסירה והארון שבתוכה, וביקשו לקבור אותו כאחד הקדושים, אלא שהסירה חמקה מידיהם. בכל פעם שחזרו על נסיונם נכשלו, והסירה נסחפה אל הגדה ממול, מקום בו עמדו יהודי העיר. ציוו הנוצרים על היהודים לבדוק את תוכנה של הסירה, וכשפתחו שליחי הקהל את הארון, מצאו בו את כתב-הצוואה של רב עמרם, המבקש להיקבר עם אבותיו במגנצא. אנשי מגנצא היכו ביהודים, גזלו מהם את הארון עם הנפטר שבתוכו, ולפי שלא יכלו להזיזו ממקומו, בנו עליו בית תפילה נוצרי. מכאן ואילך היה הרב פוקד מדי לילה את תלמידי החכמים שבעיר בחלומם ומבקש לבוא לקבר ישראל. נענו לו יהודי העיר, גנבו גופת תלוי ושמו אותה בקבר עמרם אשר בכנסייה, ואת הרב הביאו לקבורה ליד אבותיו.

מקורותיו של ה'מעשה בוך' ומקבילותיו

תמצית הסיפור שהובאה כאן כוללת את מירב הפונקציות הספרותיות המשותפות לשש עשרה גרסאות התימה, המצויות בעברית, ביידיש קמאית וביידיש מודרנית,

וכן בערבית יהודית. קריאה דיאכרונית־רציפה בשרשרת הגרסאות היהודיות, שהראשונה שבהן היא זו של כ"י גינצבורג 652 (1*) מאמצע המאה השש־עשרה³, מעלה טיפולוגיה מעניינת של שינויים בתימה, שעל־אף אחידותה היחסית עברה תמורות בעיצוב הפונקציות הספרותיות (מוטיפמות) המרכזיות שלה, בעיקר מתוך היענות לצרכים משתנים של תגובה תרבותית, הנובעים מאופיה המיוחד של הפאבולה, שכולה עומדת על התמודדות עם תימה מקבילה בתרבות הנוצרית. היבט זה משתקף כבר מתוך רשימת גרסאות התימה המעידה על איחור יחסי בהעלאתו של הסיפור על הכתב (המאה החמש־עשרה):

רשימת הגרסאות של מעשה בארונו של ר' עמרם

- 1.* כתביד מוסקבה-גינצבורג 652 [נוסח מוקדם של שלשלת הקבלה לגדליה אבן יחיא, שונה מן הנדפס], איטליה, סוף המאה הט"ז, עמ' 59-60ב.
- 2.* כתביד בית־הספרים הלאומי, 3182 8°, אשכנז המאה הט"ז, עמ' 140א-140ב.
- 3.* שלשלת הקבלה, גדליה בן יוסף אבן יחיא, ונציה שמ"ז.
- 4.* מעשה בוך, באזל, 1602, סימן רמ"א, עמ' קצד-קצה.
- 5.* כתביד פריס, כ"ח, H 178 A, הועתק בפירארה (איטליה), שנת ש"ן, 1630.
- 6.* *Das Buch der Sagen und Legenden*, Abraham M. Tendlaw, Stuttgart, 1842, S. 9-15; 241-242.
- 7.* *שי למורא*, שלמה זרקא ויהודה צ'ירמון, אלג'יר, תרט"ז (1856), עמ' שפט-שצא.
- 8.* *Der Born Judas*, M. J. Bin Gurion, Leipzig, 1924, Bd.V., p. 133-134.
- 9.* *Allerlei Geschichten, Maase-Buch*, Bertha Pappenheim, Frankfurt am Main, 1929, pp. 337-339.
- 10.* *ממקור ישראל*, מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, תל־אביב, תשכ"ו (תרצ"ח[1]), עמ' קמה, תקו.
- 11.* *א טאָג אין רעגענסבורג*, יוסף אָפּאַטאָשו, ניו־יורק, 1933.
- 12.* *יום ברעגנשפורק*, יוסף אופאָטושו, [מיידיש, דב סדן], תל־אביב, 1943.
- 13.* *Ma'aseh Book*, Moses Gaster, Philadelphia, 1934, pp. 641-644.
- 14.* *מנורת הזהב*, אשר ברש, תל־אביב, 1943.
- 15.* *Night Tales of the Shammas*, Michael Jay Katz, Northvale, New Jersey, London, 1950[1], 1988, pp. 3-11.
- 16.* *רבי יצחק ממגנצא - "הארגז המסתורי על פני הנהר"*, שלמה בן דוד, ירושלים, תשמ"ב, עמ' 126-128.

ההנחה כי לא ניתן לערוך ניתוח משמעותי בגרסאות היהודיות ללא התייחסות למושגן בחיים הנוצריים הסובבים אותן, נשענת על אופי החומר הסיפורי (התמודדות עם העולם הנוצרי), על העובדה כי הרישום בכתב החל רק במאה החמש־עשרה, ומכאן נתבעת הסתכלות במקורותיו הלגנדאריים הנוצריים של הספור.

מחקר ראשוני בכיוון זה נעשה על-ידי מאקס עריק, שעיגן את הסיפור בלגנדה הנוצרית על ס"ט אַמְרָאם ובמסורות הקשורות בקדוש זה בפולקלור הגרמני⁴. מאוחר יותר נידונו השפעותיו של טיפוס לגנררי זה על הסיפור היהודי אצל חוקרי פולקלור בהקשרים שונים⁵.

שני המקורות, הלגנדררי והפולקלורי, מספרים בנס העברת גופו של ס"ט אַמְרָאם ממקום עינוייו לעיר אשהיים בתוך ארון על עגלה רתומה לשני שוורים, שאינם נהוגים בידי אדם⁶.

דמותו של ס"ט אַמְרָאם (St. Emmeram) הינה, ככל הנראה, היסטורית. המדובר בדמות של מטיף נודד, שמת בעינויים באזוריה בסביבות 660 לספירה. הנוסח הלגנדררי הקדום והמפורט ביותר של סיפור זה הוא של הבישוף ארביאו מפרייזינג (Arbeo von Freising), שהעלה על הכתב את סיפור חייו של ס"ט אַמְרָאם בסביבות 760 לספירה, נוסח שתורגם לאחר מכן לגרמנית ונתעגן בנוסחו זה בקאנון של הכנסייה הקאתולית של באווריה ובפרסומיה הרשמיים כמו זה הניתן כאן⁷:

Van sunte Emeranimo

ARBEO BISCHOF VON FREISING

LEBEN UND LEIDEN
DES
HEILIGEN EMMERAM

על־פי גירסת ארבאו היה אַמְרָאם דרשן נודד שבא מדרום־מערב צרפת להפיץ את בשורת הנצרות והגיע לרגנסבורג שבנסיכות באווריה. כדי להציל ממוות נסיכה שהרתה לבנו והתוודתה בפני הדרשן על חטאה, נטל על עצמו אַמְרָאם את אשמת הניאוף, אולם תוך כדי מסע צליינות לרומא נתפס על־ידי השליט, ובפקודתו הופשט מבגדיו נקשר אל סולם ואיבריו נקטעו ממנו זה אחר זה, יסוד סיפורי שהובלט מאוד באיקונוגראפיה של הקדוש. הדרשן המעונה נשא את סבלו בשלווה גמורה, ונותר בחיים. תושבי הכפר בו נלכד, אספו את איבריו הקטועים וטמנו אותם תחת עץ. למרבה הפלא נעלמו האיברים הקטועים. אַמְרָאם ביקש לשימו בארון על עגלה רתומה לשוורים, ולפי גרסה עממית הוסעה ללא ליווי אדם על־ידי השוורים עד לאשהיים, וכשהיה מוטל בארון עלתה נשמתו השמימה כלהבה גדולה שבקעה מפיו.

מותו של ס"ט אַמְרָאם באשהיים
תחריט נחושת המאה הי"ז

עינוייו של ס"ט אַמְרָאם,
איור לכתב־יד מן המאה הי"ב

על מקום פטירתו ברגנסבורג, לפי גירסת ארבאו, הוקמה קתדרלה ובה ציורי קיר ותבליטי אבן המתארים את עינוייו, תמונת תבליט באבן מציגה אותו שוכב בארון ופרקי ידיו ורגליו קצוצים.

הטיפוס הסיפורי של אגדת ס"ט אַמְרָאם סומן באינדכס אקסמפלורום של טובאך No. 1890. טובאך מפנה אל אסופה אכסמפלארית לאטינית מסוף המאה השלוש-עשרה, הסיפור מס' 190 ב"La Tabula Exemplorum secundum Ordinem Alphabeti".⁸

הגירסה היהודית הראשונה לסיפור 'ארונו של רב עמרם' מופיעה, כאמור, בכתב-יד גינצבורג 652 (*1) של שלשלת הקבלה לגדליה בן יוסף אבן יחיא, מאמצע המאה ה-16. לצידה יש להעמיד גירסה השונה ממנה בפרטים רבים, גירסת כתב-יד בית הספרים 3182 8° (*2), שמקורה באשכנז במאה השש-עשרה. נוסח גירסת שלשלת הקבלה הוא שהזין את הגירסה הידועה של המעשה בוך (*4). שתי גרסאות אלה – שלשלת הקבלה והמעשה בוך – קבעו מסורת סיפורית נוסחאית אחת, שבמרכזה הועמד קונפליקט בין החברה היהודית לסביבתה הנוצרית. לשון הגירסה של שלשלת הקבלה הינה ימי ביניים טיפוסית. המספר נוקט לשון המחקה את סגנון המקרא, קישור המשפטים נעשה באמצעות ו' ההיפוך, והביטויים המופיעים בסיפור לקוחים ברובם מן הלשון המקראית. לפי צורת הגשתו של הסיפור בכתב-יד מוסקבה-גינצבורג (*1) נראה כי הגירסה עברה תהליך מסויים של קאנוניזציה; חסרים בה כל סממני הספק ביחס לוודאות אמיתותם של פרטי סיפור המעשה, אלמנט מרכזי בפרולוגים של גרסאות אחרות, כמו למשל זו של כתב-יד פאריס כ"ח H 178 A (*5), שבו נפתח הסיפור במילים: "ראיתי בקונטרס ישן מענין קבורת רב עמרם ולא ידעתי אם הוא זה הגאון שבמתא מחסיא ששלח הסידור לספרד, או אם הוא גאון אחר, ועם כל זה בחרתי להציג לפניך הדבר." העדרה של מוטיפמה אקספוזיציונית "מהוססת" זו בנוסח המוקדם של שלשלת הקבלה מקנה לכרוניקה אופי של מסירה קאנונית.⁹ מהקבלתו לגירסת המעשה בוך, ניתן ללמוד כי כבר כאן נקבעה העדפה ברורה לגבי הדומיננטיות של אותם חלקים בסיפור, המדגישים את הקונפליקט שבין יהודים ונוצרים על נטילת הגופה והבעלות עליה. שאלת המהימנות של הסיפור וייחוסו לרב עמרם ממגנצא, נדחקה הצידה בדפוסים, ונהייתה משנית לגבי השאלה המרכזית: למי "שייכות" המסורת והבעלות על הקדוש, שגופתו הוסעה שלא כדרך הטבע על פני הנהר? בהיבט זה יש שיתוף רב בין גרסאות שבכתב-יד וגרסאות שבדפוס. גם שלשלת הקבלה, גם המעשה בוך וגם כ"י פאריס מספרים על מאבק אלים בין שתי הקבוצות, נוצרים ויהודים, הרוצות כל אחת ליטול לעצמה את גופת הקדוש. הברירה הספרותית-היסטורית לא נתמקדה, איפוא, בעצם הקונפליקט היהודי-נוצרי, שהוא ברור ומקובל בכל הדורות, אלא התלבטה במקורו ההיסטורי. נתלבטה, ואף הכריעה! שני הדפוסים, שלשלת הקבלה והמעשה בוך נטלו לעצמם סמכות מתערת: הראשון – שלשלת הקבלה – סמכות כרוניקאית המספרת בשלשלת חכמי מגנצא, והשני – המעשה בוך – כסיפור אטיולוגי, שבא לתקן עוולה היסטורית שנגרמה ליהודים, אשר "למרות שהחלו להתעסק בשתדלנות רבה" ("גרוש שתדלנות") ועסקו בבקשות ובשתדלנות מרובה ("ביט אונ' פיל

שתדלנות"), כדי שיוכלו ליטול את הארון ולקבור את רבם, לא הועילו להם תחנוניהם, ועד היום נקראת הכנסייה 'סטא עמרם' ("און דען הייטגן טאג הייטש נוך איין תיפלה סטא עמרם"). בהסבר זה לקראת סיום הסיפור בגירסת המעשה בוך ניתן הבאור לשמה של הכנסייה, אשר המחבר רואה בו פרייטעות של הנוצרים הסבורים כי קבור בה עדיין הקדוש שהושט בנהר.

הנוסחה הסיפורית של שלשלת הקבלה והמעשה בוך שונה לחלוטין מהנוסחה העברית שבכ"י בית הספרים 3182 8° (2*). על-פי גירסה זו הושטה הסירה והארון שבתוכה ביום השבת, ולשם כך נשכר ספן גוי. בלשון כתב-היד: "וכשהוליכו כך, אז ישן הספן, ולאחר שעה הקיץ הספן משנתו וראה גויים הרבה אצל ורקפורט ואמר להם איזה עיר זה? אמרו לו: וכי יש לך לילך מעיר לעיר ואין לך להכיר העיירות ולאן אתה הולך? ואמרו לו: הוא העיר ורקנפורט, ולא רצה להאמין להם והלך לפניו למגנצא...". המיזנסצנה ההומוריסטית הזו שבסיפור הסעתו של הקדוש, לא זכתה לפיתוח נוסף בגרסאות אחרות, חרף העובדה כי אלמנטים הומוריסטיים מצויים בכתב-יד נוספים באשכנז, כמה מהם עוסקים למרבה הפרדוקס בעניינים חמורים של מוסר וקידוש השם, ממצא חשוב שעליו עמדה ר' קושלבסקי¹⁰. מכל מקום, היסוד ההומוריסטי הבליע לחלוטין את הקונפליקט בין גויים ליהודים, ולפיכך נעשה לבלתי-רלוונטי לגבי מגמת ההתפתחות המרכזית של הסיפור בגלגולו ההיסטורי. לפי גירסה זו של כתב-יד פאריס נקבר הקדוש בסופו של דבר בבית-הקברות וחשיכה גדולה נפלה על העיר¹¹. בגירסה זו המספר סמוך ובטוח כי המדובר במגנצא, כנראה משום שלא ראה כל צורך להתעמת עם מציאותה של כנסיית ס"ט אַמְרָאם שברגנסבורג. לא כן המעשה בוך, המכריע לכיוון מקום סיפורי ספציפי – רגנסבורג – משום המגמה האיטילוגית להסביר מהיכן בא לה שמה של כנסיית 'סטא עמרם' כלשונו, ולהראות על העוולה ההיסטורית שהונצחה בתרבות בנתינת השם לכנסייה.

הקונפליקט הבין-תרבותי, שהוא אולי נושאה החשוב ביותר של אגדת קדושים זו התבטא, איפוא, בשני מישורים מקבילים: הן כתימה, דהיינו כעיצוב פונקציונאלי של טקסט, בדמות אותן סצינות אלימות של מאבק על הסירה והארון שבתוכה, או גניבת גוף התלוי והחלפתו בגופת הקדוש¹², אך גם, ואולי בעיקר, במישור חוץ-ספרותי, שהתבטא במאבק על שיוך הסיפור (Appropriation) לקבוצת תרבות זו או אחרת; היכן נולד הסיפור, במגנצא או ברגנסבורג? מהי האותנטיות ההיסטורית שלו, האם קבור הקדוש בכנסייה או בבית-הקברות היהודי? שאלות אלה עולות מהערות ההתערבות של המספר במעשה בוך. אולם מפתיעה יותר מכל האסטרטגיה הבין-תרבותית, אשר לפיה מנסה המספר היהודי להכריע בשאלות אלה ואחרות באמצעות סיגול של מערכת הנמקות מנהגיות ומשפטיות הלקוחות דווקא מתחום המרחב הגויי. המדובר בשני מוקדים חשובים של הסיפור: א) גניבת גופת הקדוש, הלקוחה מתוך המציאות הדתית-חברתית של ימי-הביניים, כחלק מנוהג גניבת רליקויות. תופעה זו קשורה בתקנה כנסייתית מן המאה התשיעית, שקבעה כי במבנים של קרשה, דהיינו כנסיות ומנזרים בעלי חשיבות, צריך שיהיו שרידי קודש. כדי לעמוד בתקנה נגנבו עצמות הקדושים על בסיס טענה משפטית,

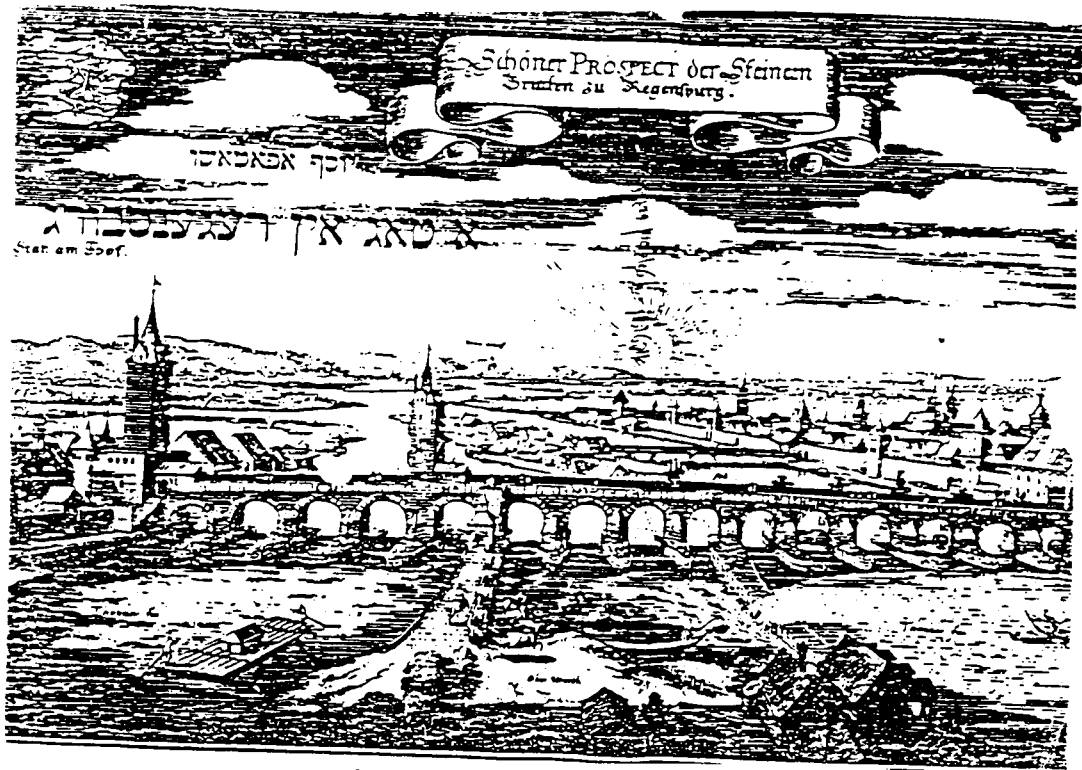
כי הקדוש הופיע בחלום ותבע את העברת עצמותיו למקום חדש שבו נבנתה כנסייה או מנזר¹³. (ב) הופעת הקדוש בחלום כנימוק משפטי שעיצב את המוטיפמה האפילוגית, לפיה מופיע רב עמרם בחלומם של תלמידיו ומצווה עליהם להעביר גופתו לבית-הקברות. אמנם 'גילוי בחלום' מצוי בסיפור היהודי, אולם הקונטקסט המשפטי הימייבינימי קובע כאן ערך חדש. ההצדקה למעשה נטילת הגופה מן הכנסייה יונקת תוקף מוסרי-דתי מכח נורמה שיפוטית של הסביבה הנוצרית. באופן כזה מעצבת התרבות היהודית קונפליקט גלוי עם הנצרות העויינת אותה, אולם חרף עוינות זו, ואולי דווקא בגללה, היא משוחחת עם התרבות האנטגוניסטית בפונקציות סיפוריות (מוטיפמות) שלידתן במציאות החיים של הנמענים. דווקא שכנות זו של פונקציות סיפוריות דומות בסיפורים בעלי פאבולה מקבילה היא המחדדת את נבדלותה של תרבות אחת משכנתה, כמתוך רצון לקבוע קריגבול חדש ואזורי תיחום "אותנטיים" שבתוכם נולדו חומרים ספרותיים ופונקציות ספרותיות משותפות.

חומרים אלה מופעלים כמובן לא רק על תימה בודדת אחת. הקוראים בסיפור הנוצרי של ס"ט אַמְרָאם ומקבילו היהודי הרב עמרם, חשים בוודאי זה כבר דמיון של הסיפור לסיפור קידוש השם של ר' אמנון ממגנצא. בשניהם נוטל הקדוש על עצמו ייסורי-גוף של קיצוץ האיברים, מתוך בחירה, משום שאמר דבר מה ונתחייב לו. לגבינו מכריעה במיוחד התמונה האיקונית של הקדוש המושם קצוץ-פרקי ידיו ורגליו בארון, וכן תמונת העלייה של הנפש, או הגוף בלהבה השמימה; קונפיגוראציה מוטיפית שנתקבעה בשתי המסורות התימטיות במסגרת מאבק הבעלות על סיפור הקדושים¹⁴.

יום ברגנסבורג מאת יוסף אופאטושו

מקום מיוחד הוענק לתימה 'ארונו של רב עמרם' בספרות היהודית החדשה, ביצירתו הידועה של הסופר היידי יוסף אופאטושו אַ טאַג אין רעגענסבורג – אַ דערציילונג פֿון דעם ייִדיש־דינטישען לעבן אין 16טן י"ה (*11; *12), נובלה שנכתבה בסוף שנות העשרים ונדפסה לראשונה בניו־יורק בשנת 1933.

חטיבה מיוחדת ומרכזית במפעלו הספרותי של יוסף מאיר אופאטושו (פולין 1887 – ארה"ב 1954) הוקדשה לתיעודן של תקופות היסטוריות בתרבות היהודית במרכז אירופה ובמזרחה, תוך הבלטת אסון-ירידתן של אוכלוסיות ייחודיות בתרבות זו בעיקר קהילות חסידיות (אין פוילישע וועלדער, 1921)¹⁵. במסגרת חטיבה זו הוקדשה הנובלה אַ טאַג אין רעגענסבורג לתיאור חייה היהודים במאה השש-עשרה באשכנז. הבחירה ברגנסבורג, אינה מקרית, אופאטושו הרגיש בחושי ההיסטוריים המחודדים באיום המתרגש לבוא על יהודי גרמניה, ובחר במכוון בקהילה בעלת מסורת היסטורית מפוארת, שעברה כמה וכמה חורבנות, שהעיקרי בהם נתחולל עם הגירוש, הכמעט מוחלט, של יהודי העיר בשנת 1519. רגנסבורג של המאה השש-עשרה נבחרה, איפוא, כמרחב ספרותי מייצג לתיאור הווית חיים יורדת של קהילה בעלת עבר מפואר. הנובלה עשירה בתיאורי הווי של הקהילה היהודית בשלהי ימי-הביניים, וניכר כי מחברה היה בקי היטב בפרטים שאותם יכול

עטיפת הספר 'א טאג אין רעגענסבורג', פֿאַרלאַג די גאַלדענע פּאַווע, פּאַריז 1955

היה לשבץ בתוך הנובלה רק לאחר מחקר מפורט בספרות היידיית הקמאית של המאה השש־עשרה, האוצרת בתוכה את חומרי הסיפור וההווי של יהדות אשכנז בימי־הביניים. חומרי־מחקר אלו היוו אבני־בנין ליצירתו אליהו בחור, תאומתה של הנובלה יום ברגנסבורג, במהדורת ניו־יורק 1933. מתוך יצירה זו הבנוייה במתכונת של שלוש תמונות דראמטיות, מצטיירת ידיעה אקדמית מפורטת בעולמו הספרותי של הגיבור, אליהו בחור (1468–1549), ובדקויות ספרותיות של תרגומו ב'בבא בוך' ו'פאריז אונ' וויענה'¹⁶.

את סיפורו של רב עמרם שיבץ אופאטושו באקספוזיציה של הנובלה א טאג אין רעגענסבורג (עמ' 20–22). שמש בית הכנסת, יעקיל הזקן, משמיע את גירסתו על 'ארונו של ר' עמרם' באזני נכדו הסקרן בן השש. השניים יושבים בשער בית־הכנסת העלוב וברקע מתנוצצים חודי המבנה מנקר העיניים של בית־היראה על שם אַמְרָאם הקדוש ("אין דער דורכזיטיקער לופט, האָבן געפֿינקלט די קלויסטערשפיצן פֿון הייליקן עמעראַם"). ניכר כי אופאטושו ראה בעיניו את תמונת הכנסייה וגגה המוזהב, ועיצב את המרחב הסיפורי מתוך התחשבות בטופוגראפיה העירונית של העיר. זו שימשה אותו כדי לעצב 'קונפליקט ארכיטקטוני' בין מבני הקהילה הנמוכים לבין הכנסייה המתריסה בשקריותה הנוצצת (שהרי אין הקדוש קבור בה) מעל הרובע היהודי. בגירסתו המעובדת של אופאטושו לסיפור 'ארונו של רב עמרם', זו שהושמה בפי השמש, נוספה לתימה אקספוזיציה רחבה המתארת את ר' עמרם, ראש ישיבה בקולוניה, כמקובל בעל־מופת, שהוריד בכח השמות את משיח בן־

יוסף, שהיה מוכן להחריב את העולם ("ר' עמרם האָט מיט 'שמות' אַראָפּגעבראַכט משיח־בן־יוסף, וואָס איז גרייט געווען חרובֿ צו מאַכן די גאַנצע וועלט"), אולם מתוך מידת הרחמים כלפי גויים דווקא, חזר בו מכוונתו.

העצמה מיסטית זו בצירור דמות הקדוש היהודי, אין לה על מה לסמוך מבחינת הגרסאות שעמדו לעיני אופאטושו, אך היא נזקקה לו לשם הבלטת הפלאיות והסוד שבסיפור, האפוף עדיין בזמן היגודו בידי השמש במעטה של מיסתורין. כיסוי העלילה בשכבה עבה של מוטיביקה קבלית מתבקשת מעצם הקונפליקט היהודי־נוצרי השורר עדיין בימיו של השמש הזקן. האקספוזיציה שנוספה לסיפור מטרימה את פלאיות הקבורה, אך נועדה בעיקר לרמוז במסווה על רשעותם של הגויים, שהקדוש היהודי בא לכלותה מן העולם, וחזר בו מתוך מידת־הרחמים. מכאן עובר המספר לנוסח הסיפור על מותו של רב עמרם, וחוזר על מהלכיו כנתינתם במעשה בוך. ההכרות המדוקדקת עם גירסת המעשה בוך ניכרת הן בהבלטת מהלכי המאבק על הסירה והארון שבתוכה, שהם חזרה מדוייקת על המסופר בטקסט משנת 1602, אך במיוחד בולטת לעין ההישענות על יחידת האפילוג של הגירסה הזו. באפילוג של המעשה בוך ניתן הסבר לשמה של כנסיית אַמְרָאם, שנבנתה במצוות ההגמון על מקום קבורת הארון, ולפיכך יקרא שמה 'סטא אַמְרָאם' ("אונ' אוף דען הייטגן טג היישט נוך איין תיפֿלה סטא עמרם"). אופאטושו שראה, קרוב לוודאי, גירסה זו שינה מעט מן הכתוב ושם אותו בפי השמש בלשון זו: "דאָס, קינדליב, איז די תיפֿלה און ביז אויף דעם היינטיקן טאָג הייסט זי: 'טמא עמרם'". משחק מלים של אופאטושו בתיבת טום־דום־בית תפילה גדול, בשינוי התיבה "סטא" שבמעשה בוך, יצרה מתח של קדושת הרב מול טומאת בית־התפילה הנוצרי¹¹.

הסיפור הימ־בינימי 'ארונו של רב עמרם' הובא באקספוזיציה של אַ טאָג אין רעגענסבורג, כתעודה לימי עברה המפואר של יהדות גרמניה, ימים בהם ניצחה הווייתה הרוחנית העשירה של קהילת אֶשכנז את סביבתה הנוצרית, ההווה הסיפורי (המאה השש־עשרה) הינו לגביו תחילת ירידתה וניווה של קהילת רגנסבורג סמוך לחורבנה בגירוש של 1519, היבט המשתקף גם מן המתח הבין־מעמדי שבתוך הקהילה, ומן העובדה כי גיבור הנובלה, פישל מפראג, בוחר לנטוש את העיר בטרם תבוא עליה כליה. שנות השלושים במאה העשרים, זמן הדפסתה של הנובלה בידי אופאטושו, יצרו קונטקסט ספרותי חדש ששינה את מגמת עיצובו של הסיפור מן המעשה בוך. לא עוד תלונה על עוולה היסטורית של חברה נוצרית רודפת, אלא דווקא עדות לעוצמה של תרבות המתנצחת באמצעות סיפוריה עם תרבות שכנה וסיפוריה שלה, לצד נבואת־לב פסימית לגבי עתידה הקיומי של התרבות היהודית בליבו של העולם הנוצרי.

נספחים

מעשה רב עמרם במיתתו – כתביד מוסקבה-גינצבורג 652

1. מעשה רב עמרם במיתתו
 2. רב עמרם היה במגנצא שבאשכנז והיא עיר גדולה
 3. אשר על נהר רינז וילך הרב ללמוד ולהחזיק
 4. ישיבה בעיר קולונייא היא עיר גדולה עם קהל גדול ויושבת על הנהר
 5. הנז' [=הנזכר] רחוק כמו ששים פרסאות וישב הרב ח' שנים והרביץ תורה
 6. בישראל ויהי כי זקן מאד ויאסף אל עמיו וקודם מותו צוה
 7. לתלמידו שיקברוהו בקבר אבותיו שבמגנצא אצל אביו וזקנו
 8. אשר היו גם הם גדולים בדורם ויענו תלמידיו הנה איך אנו
 9. יכולים ללכת מעיר לעיר בלי סכנה גדולה אז אמר זאת
 10. עשו ואז תהיו נקיים מאלתי זאת תטהרו אותי כטוב וכדין
 11. ותעשו לי תכריכים לבנים כהוגן ותשימוני בארון והארון
 12. תשימו בספינה קטנה על הנהר ותניחו הספינה שתלך מאליה
 13. וה' ידריכה אל המקום וכן נדרו לעשות ואחרי מותו השלימו
 14. התלמידו' נדרם ויהי בלילה וישימו הארון בספינה ותלך
 15. הספינה מיד דרך מרוצת המים עד שהגיעה מאליה עד עיר
 16. מגנצא ויתמהו מאד אנשי העיר מהפלא הזה ויקרבו אל הספינה
 17. ויראו והנה ארון בתוכה ויאמרו הנה א' [=אחד] מן הקדושים אשר בא
 18. אלינו להקבר בארצנו וישלחו ידם להחזיק בספינה והספינה נרתעה
 19. לאחור וישתוממו האנשים וילכו לקרוא השר ויבא על שפת
 20. הנהר וראו והנה הספינה רחוקה כמטחוי קשת ואז התחילו כל
 21. אנשי העיר לחוג בשמחה גדולה באמרם שהגיע לעירם קדוש
 22. להקבר ויבאו על שפת הנהר בשמחה ובשירים בתוף ובכנור [?]
 23. והחוצרות אצים לתקוע ובהגיעם שם נתקרבה הספינה אליהם
 24. והתחילו האנשים לרוץ אל השר והוא השיב ראו אם תוכלו לקחת
 25. אותה ואם לאו לא תעשו יותר מאומה והיהודים לא חשבו על
 26. הדבר ויחזרו לביתם ויגידו הדבר הזה אל ראש הישיבה ואל ראשי
 27. הקהל ויהי בנסוע היהודים מעל הנהר הספינה חזרה לאחור
 28. אז אמרו האנשים שהספינה היתה מתקרבת אל היהודי' ולא להם
 29. ויקראו אל היהודים ויאמרו אליהם באו אל הנהר וכן באו ובהתקרבתם
 30. והנה הספינה באה אליהם ויכנסו בה מבני העיר ויפתחו הארון
 31. והנה כתב בידו וז"ל [=וזה לשונן] אחי וריעי ב"ב [=בני ברית] ק"ק [=קהילת
- קודש] מגנצא הנה באתי אליכם

32. כי נפטרת לביית עולמי בקולוניא ומבקש אני שתקברוני בקבר
33. אבותי בעיר מולדתי ולכלכם חיים ושלו' [=ושלום] נאם עמרם
34. וכראותם הכתב התחילו לככות ולהתאבל עליו ומשכו הספינה
35. והוציאו הארון ממנה ויביאוהו אל היבשה והעיזו האנשי פניהם
36. ויתחזקו על היהודים ויכום ויפצעום ויגזלו הארון מידם וירוצו
37. לשאת הארון פנימה ולא יכלו לזוז אותו ממקומו ומיד צוו לשמור
38. אותו שם ובנו עליה בית תפלה גדולה מאד והיהודים היו בוכים
39. ומשתדלים עם השר ואנשי העיר ורצו לפזר ממון גדול ולא יכלו
40. להשיג הרבה ויתאבלו היהודים על זה מאד ובכל לילה היה בא
41. רבינו עמרם בחלום לדבר עם איזה מהם מהבחור' ולחזקו ואומ'
42. להם באו ואל תפחדו ותקברוני בקבר אבותי ויהי היום נתאספו
43. יחד הבחורים לדבר ואמ' [=ואמר] א' [אחד] בלילה פלו' [=פלוני] ראיתי רבינו עמרם
44. בחלומי ואמר אלי שאטלנו משם ולא אפחד ויאמר השני גם
45. בליל פלו' [=פלוני] דבר לי כדברי' האלה וכן השלישי וכן הרבה עד שנתיעצו
46. יחד ויאמרו הבה נתחכמה ונקברנו ולא הרשו את עצמם לגנוב
47. אותו כי אמרו אם ימצאו הארון זולת הקדוש בתוכו יחשדו היהודי'
48. והנה אנו בסכנה גדולה ויאמר הא' [=האחד] הנה חשבתי שנלך בלילה
49. הזה רחוק ה' פרסאות לדבר אל איש א' [=אחד] שחייב לי מעות ובשובנו
50. משם נוריד אותו התלוי שמהוץ לעיר ונשים לו תכרכים לבנים
51. ונגנוב רב עמרם משם ונחליף, ונשים שם התלוי ונקבור הגאון
52. בקברים ואיש לא ידע ויבחרו לעשות כדברי הבחור וכן עשו
53. ויהי ה' עמהם ויצליחו ויקברו הגאון בקבורת אבותיו כאשר
54. צוה להם וכו'.

מעשה רב עמרם – כתב־יד פריס כ"ח A 178 H

הועתק בפירא (איטליה), שנת ש"ץ (1630)

עמ' 173 א'

1. ראיתי בקונטריס ישן מענין קבורת רב עמרם ולא ידעתי אם הוא זה הגאון
2. שבמתא מחסיא ששלח הסדור לספרד או אם הוא גאון אחר ועם כל זה
3. בחרתי להציג לפניך הדבר. ועיין בסדר עולם בסדר הגאונים.
4. רב עמרם היה במגאנצא עיר גדולה על נהר רינוס וילך הרב להקים ישיבה
5. בעיר קולוניא ויהי כי זקן מאד צוה לתלמידיו שאחרי מותו יקברוהו אצל
6. אבותיו במגאנצא. וישיבו אותו תלמידיו כי זה היה להם סכנה גדולה והשיב
7. להם תטהרו אותי ותישמוני בארון ואחר כך בספינה קטנה על הנהר
8. והניחו הספינה שתלך מאליה. ואחרי מותו השלימו התלמידים את נדרם
9. והספינה הלכה מיד אחרי מרוצת המים עד שהגיע נגר עיר מגאנצא

10. ויתמהו אנשי העיר ויאמרו כי יש ארון מת בתוכה אז אמרו קדוש הוא
11. שבא ליקבר בארצו. וישלחו ידם להחזיק בספינה והיא נרתעת לאחור
12. וישתוממו האנשים ויגידו הדבר לשר העיר וישובו כלם אל שפת הנהר

עמ' 173 ב'

13. [ובהיות] יהודים עמהם נתקרבה אל היהודים וישלחו הגוים ידיהם להחזיק [בספינה]
14. ולא יכולו כי נתרחק מהם וכן עשו פעמים רבות עד שראו במופת כי [מתקרבת]
15. ליהודים ולא להם ויקראו ליהודים ויאמרו להם הכנסו בספינה וראו מה זה. והספינה
16. נתקרבה להם ויכנסו ויפתחו הארגז והיה בו כתב כתוב האומר אחי ורעי
17. בעלי ברית ק"ק [=קהילת קודש] מגאנצא הנה באתי עליכם כי נפטרתי לעולמי בק"ק קולוניא
18. ומבקש אני שתקברוני בקבר אבותי לכולכם חיים ושלום נאום עמרם
19. ובראותם המכתב התחילו להתאבל עליו והוציאו הארון ממנה. והעיוזו אנשי
20. העיר ויתחזקו על היהודים ויכום אבל לא יכלו לזוז הארון ממקומו ומיד
21. צוו לשמור אותו שם ובנו עליה בית תפלותם גדולה מאד. והיהודים
22. השתדלו עם תחנונים והוצאות להציג הארון ולא יכולו. ובכל לילה היה
23. רב עמרם בא בחלום להרבה בחורים ואומר להם תקברוני בקברות אבותי
24. ויתיעצו הבחורים וילכו בלילה חוץ לעיר ויקחו תלוי א' [=אחד] שהיה על העצים
25. וילבישהו בגדים לבנים ויגנבו גוית רב עמרם וישימו התלוי תחתיו
26. ויקברו הגאון בקברות אבותיו וה' היה עמם כי לא נודע ולא נתגלה
27. הדבר.

נוסח גירסת כתבייד בית הספרים 3182 8°

עמ' 140 א'-140 ב'

מעשה ברבינו אבן שהיה חולה על מיטתו שנפטר בו צוה לגדולי העיר ולתלמידי שופטר מן העולם שיוליכוהו למגנצ"א והוא היה בעיר ווירצבורג כשנפטר היה בחצי יום וערב שכת ואמרו הרבנים נחלל שבת ע"י החסיד הזה וקדוש כזה וכן היה חולקים היאך היה להם לעשות אמרו מצוה לקיים דברי המת ומסרוהו לספן אחד להוליכו על המיינאבק שם המים וכשהוליכוהו כך אז ישן הספן ולאחר שעה הקיץ הספן משנתו וראה גוים הרבה אצל ורנקפורט ואמר להם איזה עיר זה א"ל וכי יש לך לילך מעיר לעיר ואין לך להכיר העיירות ולאן אתה הולך ואמרו לו הוא ורנקפורט ולא רצה להאמין להם והלך לפניו למגנצ"א וראה הקהל הולך לב"ה ואמרו לא נלך להתפלל עד אחר שנקבר החסיד והעיר כולו היתה מליאה אורה

מעשה

נשעהן אן אייבם דער ווארן שטורבן בוך דער גבט
 לאנג דער בוך דא ווארד ער ווידר אויף נערבין סאן
 דען לייטן דיא סעלדיר נרבין אובט סאנד אין דאש ער בוך לעבין
 דין וואראב האט אן איס דין וואריס ביקש נעטון אן זיבס לייב דא
 סראנט אין רבבחהן ווישדש סער אין סבה ווער דש דין וואריס
 וועראן איס ניוועלטניט דשאיס דיא ווירס ביקש נעטון העטין דא זיט
 דער וואן ווידר דער הלבן דש ער אל ניין לעבין טאן אויף דין וועבשין
 דין דיבאה ניהאט אוב גוס אנדרין העט עראל זיין טאן זיין אורן ביט
 נביינט צו הערן דברים בטלם דש אייבט אוביכליך ריד דער הלבן
 זול דייב דין אוביכליך ריד רידן זוא אוש ערש נבישן וועטן ער שון
 טוט אישט אוב לניט איס קבר סליך סליך סליך

רמא

מעשה

אשט נשעהן אין טייל זיין עשויה צו וועבין נשעהן
 אוב אין טייל זיין עשויה צו רענבשבורן נשעהן בן
 אין דעם ייבן רבי דער הוט ניהישן רבי עארס דער חסידאז צו
 וועבין דא הייזן ניוועשין ביא לעס ריין בון אחט דער רבי נבן אוב
 גוט ישב ניהלטן צו דילן אס ריין וויא ער בון נר וואל אחט ניוועשין צו
 קעלן זוא ווער ער נערן נלעמן ביא זיין עלטרן צו וועבן דא שיקט ער
 אן זיבן קרעבך בוך זיבן תלמידס אוב נאנט ווידר זיבן תלמידס זיא
 זולטן צו בוך זיבס טוט צו וועבן צו קבורה טון ביא זיבן עלטרין דא
 שפראכן זיבן תלמידס ווידר אין דאש קעבין איר ביט טון דען עש
 אנה אובס אין נרושי סכבה זוא ווייט צו סירן דא שפראך דער רבי
 עערס ווידר ווען איך נשטורבן בין זוא זייט זיך וטהר אוב לניט זיך
 אין אין ארון אוב דר בוך שטעלט דען אורן אין אין קליין שיעלן אויף
 דאש וואשר אוב לוט דאש שייף סאן איס זעלברט היין נון זוא עש היין וול
 נן בון וויא דער רבי עארס בון נשטורבן וואר ווארן זיא אין וטהר אוב
 טעטן אין אין ארון אוב טעט דען אורן אין אין קליין שיעלן אויף דאש
 ווער הוב דאש שיעלן ביהעבה אן דאש וושיה הגוף בון בן גוש וואר
 דען נעמן וועבין אויב אן דאש טעט ווא בון דא לייט זיבן אין זעלך
 נרוש וואנדרא אין שייף סאן איס זעלברט וואשר הגוף צו נן לובין זיא
 דער צו זיבן זיא וויא אין ויהאן אייבס ארון שטובד דא שפראכן זיא
 דאש אוש עמיש נר היילן זיין אוב בן ערט וואן זול אין היא צו קבורה

והלכו וקברוהו ולאחר שקברוהו היה כל כך חושך שלא היו יכולים לבוא לבינתם והצריכו לישאר בבית הקברות עד למחר ועל זה אמרו חכמים גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם.

מעשה עמרם על־פי מעשה בוך סי' רמ"א

(תרגום: אריאלה קרסני)

מעשה אישט גישעהן איין טייל זגין עש זייא צו מעניץ גישעהן אונ' איין טייל זגין עש זיא צו רעגנשבורג גישעהן ב'ון איין ? ? רבי דער הוט גיהיישן רבי עמרם דער חסיד איז צו מעניץ דא היימן גיוועזין ביא דעם ריין נון איזט דער רבי גנגן אונ' הוט ישיב גיהלטן צו קילן אם ריין. וויא נון גר וואל איזט גיוועזין צו קעלין זוא ווער גערן גילעגן ביא זיין עלטרן צו מעניץ דא שיקט ער אין זיין קרענק נוך זיינן תלמידם אונ' זאגט ווידר זיינן תלמידם זיא זולטן אין נוך זיינן טוט מענץ צו קבורה טון ביא זיינן עלטרין. דא שפראכ'ן זיינן תלמידם ווידר אין דאש קענין מיר ניט טון. דען עש איז אונש איין גרושי סכנה זוא ווייט צו פירן דא שפראך דער רבי עמרם ווידר ווען איך גישטורבן בין זוא זייט מיך מטהר אונ' ליגט מיך אין איין ארון. אונ' דער נוך שטעלט דער אורן אין איין קליין שיפ'ליין אוף דאש וואשר אונ' לוט דאש שיף פאן אים זעלברט הין גין ווא עש הין וויל גין נון וויא דער רבי עמרם נון גישטורבן ווארן זיא אין מטהר אונ' טעטיין אין איין ארון אונ' טעט דער אורן אין איין קליין שיפ'לן אויף דאש וושרי הוב דאש שיפ'לן ביהענד אן דש	מעשה קרה. חלק אומרים שזה קרה במייניץ וחלק אומרים שזה קרה ברעגנסבורג לאחר ? ? רבי ששמו היה רבי עמרם החסיד שביתו היה במייניץ על הריין, הלך הרבי והחזיק ישיבה בקלן על הריין. כשהוא לא חש בטוב בקלן, הוא רצה להאסף אל אבותיו במייניץ. הוא קרא בזמן מחלתו לתלמידים שלו ואמר לתלמידים שלו שלאחר מותו יביאו אותו לקבורה אצל אבותיו. דברו התלמידים שלו: זאת איננו יכולים לעשות, שכן זוהי סכנה גדולה עבורנו לנסוע כה רחוק. דיבר הרבי עמרם שוב: כאשר אמות טהרו אותי ושימו אותי בארון, ואחר־כך שימו את הארון בסירה קטנה על המים והניחו לסירה להפליג בעצמה לאן שהיא רוצה להפליג. כשמת רבי עמרם טהרו אותו ושמו בארון ושמו את הארון בסירה קטנה על המים. התחילה הסירה להפליג
--	---

במהירות על המים עד שהיא
הגיעה מול מייניץ בדרך אל העיר.
כשראו האנשים כזה
פלא גדול – סירה מפליגה בעצמה
על המים – הם רצו
אליה וראו כיצד מת עומד בארון.
אמרו:
זה חייב להיות משהו קדוש מאוד וראוי
הוא שיקברו אותו כאן
והאנשים הלכו לשם וניסו להחזיק
בסירה. התחמקה
הסירה אל מאחוריה. הלכו הגויים
וספרו על כך להגמון
של מייניץ. באה כל העיר בריצה אל
הריין – גויים ויהודים
להבדיל זה מזה. וכשגם היהודים על
שפת הריין
עמדו ורצו לראות את החידוש הגדול
אז התקדמה הסירה אל
היהודים. רצו הגויים להחזיק שוב
בסירה
לא יכולים היו כיוון שברגע שהגויים
רצו להחזיק בסירה התחמקה
הסירה אל מאחוריה עד שראו באופן
ברור שהסירה אל
היהודים כמהה ולא אל הגויים. קראו
הגויים אל היהודים:
לכו אל הסירה וראו מה יש בסירה.
הלכה הסירה אל
היהודים. נכנסו היהודים אל תוך
הסירה ופתחו את הארון
היה בתוך הארון מת ומכתב מונח אצלו.
בפנים היה
כתוב: אחי וחברי החביבים. אתם
היהודים מק"ק מייניץ
אני באתי אליכם שכן מתי בק"ק קלן
ואני
מבקש שתקברו אותי ליד אבותי
השוכבים גם כן במייניץ

וואשיר הנויף צו גין ביז עש וואר
קומן געגן מעניץ אויבר אן דיא שטט.
וויא נון דיא לייט זכין איין זעליך
גרוש וואעונדר איין שיף פ'אן אים
זעלברט וואשר הנויף צו גין לובין זיא
דער צו זכין זיא וויא איין מת אין
איננס ארון שטונד דא שפראכן זיא
דאש מוש עפישגר הייליג זיין אונ'
ביגערט מאן זול אין היא צו קבורה
טון. אונ' דיא לייט גינגן הין אונ'
גריבין נוך דעם שיפליין. דא לוף
דש שיפ'ליין הינדר זיך דא דיא גוים
הין אונ' זגטין עש דעם הגמון
ב'ון מעניץ דא קמן דיא גנץ שטט צו
לפ'ין אן ריין גוים אונ' יהודים
להבדיל דורך איין אנדר אונ' וויא נון
יהודים אך אם פ'ורטן דאש ריין
שטונדן אונ' וואלטן זון דאש גרוש
חידוש. דא גינג דאש שיפ'ליין צו
דען יהודים צו. דא וואלטן דיא גוים
נאך דעם שיפ'ליין ווידר גרויפן
דא קונטן זיא ניט דען זוא אופ'ט דיא
גוים נוך דעם שיף גריפן פ'לאך
דאש שיפ'ליין הינטר זיך ביז מן
שינפ'רליך זאך דאש דש שיף צו דען
יהודים ביגערט אונ' ניט צו דען גוים.
דא רופ'טן דש גוים צו דען יהודי'
גיט אין שיף אונ' זעכ'ט וואש אין שיף
איז דא גינעהט דאש שיף צו דען
יהודים דוא גינגן יהודים אין דאש שיף
הניין אונ' טעטין דען ארון אויף
דא וואר אים ארון איין מת אונ' איין
בריף ליג בייא אים דא שטונד אינן
גישריבן מיין ליבן ברידר אונ' פ'ריינד
איר יהודים פ'אן ק"ק מעמיץ אונ'
איך בין צו אייך קומן דען איך בין
גישטורבן צו ק"ק קעלין אונ' איך
ביגער איר וועלט מיך קובר זיין בייא
מיינן עלטרן דיא ליגן אך צו מעניץ

ולכם כולכם שלום רב וחיים ארוכים.
זאת מבקש עמרם.
כשראו היהודים את המכתב החלו כולם
להתאבל והוציאו
את הארון החוצה על האדמה. הפגינו
הגוים עזות מצח רבה
והתנפלו על היהודים והיכו אותם אולם
הגוים לא יכולים היו את
הארון להזיז ממקומו. מיד ציווה
ההגמון של
מיינץ שישמרו על הארון, כי לא יכול
היה אותו
להרחיק מן היהודים. וההגמון בנה
כנסיה מעליו
שהיתה גדולה ביותר. היהודים החלו
לעסוק בשתדלנות רבה,
עסקו בבקשות ובשתדלנות מרובה כדי
שהם יוכלו את הארון לקחת, אולם
הבקשות
לא עזרו ועד היום נקראת עדיין
הכנסיה ס"ט עמרם (הקדוש)
ומדי לילה בא רבי עמרם בחלום
לבחורים שלו
וחוזר ואומר להם: קברו אותי ליד
אבותי. כשאת זאת הבחורים
במיינץ שמעו, נעשו מאוד עצובים
והלכו בלילה אל מחוץ
לעיר ולקחו גנב מן התליה והלבישו
אותו בבגדים לבנים
והלכו לשם והוציאו את רבי עמרם מן
הקבר ושמו את הגנב
במקומו, והביאו את רבי עמרם לקבורה
אצל אבותיו
והקב"ה הציל את היהודים והסוד נשמר
עד היום הזה
סליק סליק

און צו איין אליין פ'יל שלום אונ' לנג
לעב טג דאש ביגערט עמרם אונ'
וויא דיא יהודים דען בריף זכ'ין דא
הובן זיא אל אן צו טרויארן אונ' טעטן
דען ארן הרוישר אוף דאש לנט. דא
דריבן גוים פ'יל עזותקייט אונ'
שטערקטן זיך אוביר יהודים אונ'
שלוגן זיא אבר דיא גוים קונטן דען
ארון ניט פ'אן דער שטט ברענגן זוא
בלט גיבוט דער הגמון פ'אן
מענץ מן זולט דען ארון דא פ'יר היטן
דאש ער ניט הינוועק מעכ'ט
גיפ'רט פ'אן דען יהודים אונ' דער
הגמן בויאט איין תפ'ילה דרויבר
דיא וואר גיוואלטיג גרוש דא דריבן
דיא יהודים גרוש שתדלנות מיט.
ביט אונ' פ'יל שתדלנות דש זיא דען
ארון מעכ'טן נעמין אבר עש בטט

אלש ניקש אונ' אוף דען הייטגן טג
היישט נוך איין תיפ'לה סטא עמרם
אונ' אלי נכ'ט קאם דער רבי עמרם
אים חלום צו זיינן בחורים אונ'
זגט ווידר זיא בגרבט מיך ביא מיינן
עלטן דא דאש דיא בחורים צו
מעניץ הורטן ווארין זיא גר טרויארג
אונ' גינג ביא נכ'ט אויז דער
שטט אונ' נמין דען גנב ב'ון דער תליון
אונ' דעדין אין וויישן קליידר אן
אונ' גינגן הין אונ' נמין רבי עמרם
אויז דעם קבר אונ' ציגטן דען גנב
אן דיא שטט אונ' טעטן דען רבי עמרם
צו קבורה ביא זיין עלטרן.
אונ' הקב"ה וואר יהודים מציל אונ'
בליב אים סוד עז יום הזא
סליק סליק

מעשה על־מה הוּסד ונתנה תוקף

[כ"י פארמה 2295 (דיררוסי 563) מאה 13-14 אשכנז]

שמעתי שר' אמנון ממגנצא ייסד אותו על מקרה רע שאירע לו שר' אמנון היה עשיר גדול ומיוחס ויפה, והחלו ההגמון והשרים לבקש ממנו שיהפוך לטעותם וימאן. ויהי כדברם אליו יום יום ולא שמע עליהם, ויפצרו בו. ויהי כהיום מהחזיקם עליו, אמר, אני חפץ להיוועץ ולחשוב בדבר עד שלושת ימים. וכדי לדחותם אמר כן. ויהי אך יצוא מפיו לשון ספק שהיה צריך שום עצה ומחשבה לכפור באלוקים חיים, ויבוא אל ביתו ולא אוה לאכול ולשתות ויתאבל. ויבואו כל אוהביו וכל קרוביו לנחמו וימאן, ויאמר כי ארד על דבר זה אבל שאולה ויבך. ויהי ביום השלישי והנה ההגמון שלח אחריו, ויאמר לא אלך. ויוסף שלוח עוד שרים וימאן ללכת אליו. ויהי בבואו, ויאמר ההגמון להביאו בעל כורחו, ויביאו אליו. ויהי בבואו ויאמר אליו ההגמון, מה זה אמנון, למה לא באת אלי על אשר יעדת לי להיוועץ ולהשיב דבר לעשות את שאלתי. ויען רבי אמנון אכן ארוני אני משפטי כי הלשון אשר דיבר ותכזב לך דינה לחתכה. כי חפץ רבי אמנון לקדש את השם עבור הדיבור אשר דיבר בפה. ויאמר ההגמון כן הלשון אחתוך כאשר דיברת. אך... הרגלים אשר לא באו אלי למנוע אשר דברת, ואת יתר הנפש אקצץ ואייסר. ויצו הרשע הצורר ויקצצו שלושים פרקי אצבעות ידיו ושלושים פרקי אצבעות רגליו ועל כל פרק ופרק היו שואלים ממנו התחפוץ עוד לסוב אל אמנותנו. ויאמר לא. ויהי ככלותם לקצץ ציווה הרשע להשיב רבי אמנון במגן (מאגן = תיבה) אחד אל ביתו וכל פרקי אצבעותיו בצידיו, וישלחו אל ביתו. הכי נקרא שמו אמנון כי האמין באל חי וכי קיבל על אמנותו יסורים כאלה מאהבה על הדבר אשר יצא מפיו. אחר הדברים האלה בראש השנה ביקש מקרוביו לצאת אותו בבית־הכנסת עם כל פרקי אצבעותיו המלוחים ולהושיבו אצל שליח ציבור. וכהגיע שליח ציבור לומר הסילוק, אמר רבי אמנון וכן לך תעלה קדושה כלומר שקידשתי את שמך על מלכותך ועל ייחודך. ואחר כך אמר ונתנה תוקף קדושת היום ואמר אמת כי אתה דין אמת ומוכיח, כדי להצדיק עליו את הדין. והזכיר וחותרם כל יד אדם בו. כלומר שיעלה לפניו חותרם ידו שנקצצה על ייחודו. וכן כל הענין הזה. ובסוף הסילוק נכסה מעיני כל הקהל ואיננו. כי לקח אותו האלוקים. וזכרה לו אלוקים נשמתו לטובה. ועליו נאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך.

אחר הדברים והאמת אשר הועלה רבי אמנון ונתבקש בישיבה של מעלה יום השלישי לטוהרתו, נראה בדמות הלילה לרבנו קלונימוס בן רבנו משולם בן רבנו קלונימוס בן רבנא משה בן רבנא קלונימוס ולימד לו פיוט ההוא ונתנה תוקף. ויצו עליו לשלוח אותו בכל תפוצות הגולה להיות לו עד וזכרון. ויעש הגאון כן.

- 1 ממצאי המחקר בתימה 'ארונו של רב עמרם' הינם פרי-מחקר שנעשה במסגרתו של פרוייקט 'האנציקלופדיה התימטולוגית לספרות עם ישראל' בראשותו של פרופ' י' אלשטיין באוניברסיטת בראילן, ובתמיכת 'הקרן הגרמנית-ישראלית למחקר ופיתוח מדעיים' (G.I.F.). כבסיס לפרוייקט נוסדה מיתודה שיועדה לטיפול שיטתי בגלגול גרסאות סיפור בספרות עם-ישראל, מתוך התייחסות לאופני הפרישה הגיאוגראפית ובזמן היסטורי, ולאנליזה של הטקסט ברמת החומר (מוטיף), ברמת הפונקציה (מוטיפמה), ברמת התבנית (קבועה/קונסטנטה) וברמת האידאה (טלוס). ראה מאמר תיאורטי מפורט אצל: Y. Elstein, A. Lipsker, 'The Homogeneous Series in the Literature of the Jewish Literature: A Thematological Methodology', [in], F. Trommler [ed.], *Thematics Reconsidered, Essays in Honor of Horst S. Daemmrich, Rodopi, Amsterdam-Atlanta, 1995, pp. 87-116.*
- 2 על אישיותו ההיסטורית של רב עמרם ראה בספרו של נפתלי יעקב הכהן, אוצר הגדולים אלופי יעקב ז, חיפה תשכ"ז, עמ' שלב. על יסוד בדיקת ספרות השו"ת וכתבי-יד (בעיקר כתבי-יד אוקספורד 792) הגיע המחבר למסקנה כי רב עמרם פעל בראשית המאה האחת-עשרה (בין השנים ד' אלפים תת – ד' אלפים תתל, בסביבות 1040). עדויות לכך מצא בספר תלמידי רש"י, הלכות קריאת התורה, בספר אור זרוע, ובכתבי-היד המצויין כאן.
- 3 ההתייחסות אל גרסאות בגוף המאמר על-פי סדרן ברשימה הכללית בסעיף זה ובתוספת כוכבית לצד מספרה הסידורי של הגירסה.
- 4 מאַקס עריק, די געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור פֿון די עלטסטע צייטן ביז דער השכלה-התקופה, פֿאַרלאַג קולטור-ליגע, וארשה 1928, עמ' 55-56. לצד השערותו מביא עריק את גרסת המעשה בוך במלואה.
- 5 על מקורו הנוצרי של הסיפור העיר עמנואל בן גריון, שבילי האגדה, מוסד ביאליק, ירושלים 1949, עמ' 129; 234. סקירה מקפת על דעתם של חוקרי הפולקלור ביחס למוצאו הנוצרי של סיפור רב עמרם ראה אצל: H. Schwarzbaum, *Studies in Jewish and World Folklore*, Berlin 1968, pp. 35-36. המעשה בוך הלך, כי רוב חומרי הסיפור שהובאו במעשה בוך מחוגו של רבי יהודה החסיד וממרחב התרבות שמסביבו הינו חומר נוצרי במקורו. ראה על כך אצל: Heller, *Monatschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, vol. 9, 80, p. 136. בסיפור רב עמרם שבמעשה בוך מס' 242 רואה הלך דוגמה מובהקת להוכחת השערותו זו. השערה דומה השמיע גם גֶסְטֶר. ראה: M. Gaster, *Bruell Jahrbuecher fuer Juedische Gescichte und Literatur*, vol IX, 1899, p. 44. עמרם ראה גם אצל: L. Ginzberg, *On Jewish Law and Lore*, Philadelphia, 1955, p. 71; 244 notes 56-57. H. Guenter, *Die Christliche Legende des Abendslandes*, p. 102. J. Bergmann, *Die Legenden der Juden*, Berlin, 1919, p. 72; p. 135 n. 4; p. 150 n. 82.
- 6 הסעת הארון על גבי עגלה רתומה לשוורים מעלה על-הדעת, כמובן, את מעשה השבת ארון הברית שנשבה בידי פלישתים בעגלה הרתומה לשתי פרות, שמואל-א' ו, 12: "וַיִּשְׂרְנָה הַפְּרוֹת בְּדֶרֶךְ עַל-דֶּרֶךְ בֵּית-שֶׁמֶשׁ בְּמִסְלָה אַחַת הֶלְכוּ הֵלֶךְ וְגָעוּ, וְלֹא סָרוּ יָמִין וּשְׂמָאל וְסָרְנֵי פְלִשְׁתִּים הוֹלְכִים אַחֲרֵיהֶם עַד גְּבוּל בֵּית-שֶׁמֶשׁ". המוטיף של הולכת הארון על-פני המים שלא כדרך הטבע סומן אצל תומפסון D 1641.13; המוטיף של הצגת הארון לראווה לפני המאמינים סומן D 1314.12.
- 7 ראה המקור הכנסייתי לסיפור בגירסת: Arceo Bischof von Freising, *Leben und Leiden des Heiligen Emmeram*, Kath. Kirchenstiftung St. Emmeram, Regensburg,

1985. זהו נוסח מתורגם לגרמנית של כתב היד הלאטיני. על גילגולי הנוסח הלטיני בכתבי יד ובמיוחד ניתוח מפורט של המקורות שעמדו לפניו של הבישוף והרקע לפעילותו הספרותית ראה אצל: Peter Morssbach, "Der Hl. Emmeram", *Ratisbona*, *Sacra: das Bistum Regensburg im Mittelalter*, Schnell u. Steiner, Muenchen, Zuerich, 1989, s. 42-45. ראה פרטים בערך Emmeran, st. בתוך: *New Catholic Encyclopedia*, vol. V, Carty, San Francisco, Toronto, London, Sydney, p. 307; וכן ערך Emmeram, שנכתב על-ידי W. Phillip בתוך: *Die Geschichte Religion in Gegenwart*, Handwoerterbuch fuer Theologie und Religionwissenschaft, Zweiter Band, Tuebingen 1958, p. 455. חקר האגדה הנוצרית ומקבילותיה ראה אצל: Hippolyte Delehaye Donald (trans. University Press), *The Legend of the Saints*, New York, Fordham, Attwater, 1962, p. 23. תודת המחברים נתונה לפרופסור Christoph Daxelmüller, ראש הקתדרה לפולקלור באוניברסיטת רגנסבורג, עמית מחקר במסגרת הפרוייקט בקרן G.I.F., שהעמיד לרשותנו חומרי השוואה מן הלגנדה הנוצרית; פרסומי הכנסייה הקאתולית ברגנסבורג, קטלוג התערוכה על רגנסבורג בימי הביניים ומדריך מאויר על כנסיית ס"ט אַמְרָאם ברגנסבורג.
- 8 F. C. Tubach, *Index Exemplorum, A Handbook of Medieval Religious Tales*, FF Communication No. 204, Helsinki 1969, p. 152.
- 9 בנוסח הנדפס של שלשלת הקבלה (3*) מופיעה המוטיפמה האקספוזיציונית השואלת לגבי מקור הסיפור. אולם מתוך הסתכלות בהתפתחות הדיאכרונית של הגרסאות הבאות נראה כי נתבקשה העלמתה, כדי להסיר כל ספק ביחס לבסיסו ההיסטורי האמין של הסיפור.
- 10 ראה מאמרה של רלה קושלבסקי, "בין חווית חיים לחווית מות בסיפורי כ"י דה'רוסי 563", [הרצאה בכנס 'רבי יהודה החסיד איש רגנסבורג', אוניברסיטת רגנסבורג, אוקטובר 1996], בדפוס בכתב-העת *Askenaz*, הרואה אור בגרמניה. על ההיבט ההומוריסטי שבכתב יד זה עומדת החוקרת הן על-פי סיגנונו והן מאופי האיורים המלווים אותו. סיפור מרכזי בכתב-יד זה הינו 'סיפור רבי אמנון ממגנצא' (125ב'), שיש לו זיקות לסיפור המוצא הנוצרי על ס"ט אַמְרָאם.
- 11 המוטיפמה הסיפורית הזו מיוחדת רק לגירסת כתב-יד זה, ולפי צורת עיצובה היא נראית כריאליזציה של קונפיגורציה מוטיפית שלידתה במדרש: "בזמן שהצדיק בעיר הוא זיוה, הוא הדרה, יצא משם – פנה זיוה, פנה הדרה" (בראשית רבה: סח).
- 12 בהחלפת גופת הקדוש בגוף התלוי ניכרים סממניה של מוטיפמה דומיננטית בטיפוס הסיפורי של "האלמנה מאפסוס", המחליפה את גופת בעלה בגופת תלוי, שעליו מופקד היה חיל שעומו תינתה אהבים. המשקע השלילי מן הבחינה המוראלית שבסיפור זה הועתק לכאן, תוך שינוי הטלוס הסיפורי. למעשה משיבים היהודים את גופת הקדוש למקומו, ומצילים אותו מן הכנסייה "המנאפת", ונוטלת לעצמה פטרון שאינו שלה.
- 13 ראה מחקר מפורט על נוהג גניבת הרליקויות בספר: Petrick J. Geary, *Furta Sacra, Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, Princeton University Press, New Jersey, 1990. במיוחד על גניבת-גופות בעמ' 65-74.
- 14 נוסחת סיפור רבי אמנון ממגנצא מוכרת בעיקר על-פי גירסת רבי יצחק ב"ר משה מווינא, אור זרוע, זיטאמיר, תרכ"ב, הלכות ראש-השנה דף סג ע"א, סי' רס"ו. הסיפור מובא בשם רבי אפרים מבונא מן המאה השתי-עשרה. בכמה מן הגרסאות מספר הכתוב כי רבי אמנון "נכסה מעין הקהל ואיננו". בגירסת כתב-יד פרמה 2295 מסופר כי "נכסה מעיני הקהל ואיננו כי לקח אותו האלוהים" (ראה נספח). בדומה לעליית הנשמה של ס"ט אַמְרָם השמימה. יש לבחון מחדש גרסאות המספרות על אופן נשיאתו של רבי אמנון לבית-הכנסת על גבי 'מגן' – ביטוי שהתקשו בו החוקרים, וכנראה מקורו אף הוא בתרבות החומרית הנוצרית, שחלחלה ביחד עם חומרים אחרים לסיפור היהודי

(ראה נספח בסוף המאמר). דמיון רב ניכר גם בין שתי המוטיפמות המסיימות את סיפור רב עמרם וסיפור רבי אמנון: ההופעה בחלום – רב עמרם לשם השלמת מעשה הקבורה, ורבי אמנון המופיע לפני רבי קלונימוס בן רבי משולם כדי ללמדו את הפיוט 'גנתנה תוקף'.

15 בכלל יצירתו של אופאטושו ניתן להציב קו גבול ברור בין 'תקופת ברדיצ'בסקי' שלו – עד לשנת 1920 – לבין תקופת נהייתו אחר נושאים היסטוריים. בפרק הראשון של כתיבתו התמסר בעיקר לתיאור הווי החיים של קיבוצים יהודיים 'נמוכים', ובמרכזם טיפוס התחתית של החברה היהודית כמו בראמאן פון א פערד גנב, 1912, או פון ניו יארקער געטא, 1914. הדגש הושם על היצירות הגשמיות של הטיפוס היהודי העממי, ה'בעל-גוף', מניע החיים החברתיים ודופק חייהם היום-יומיים. התפנית לעבר הרומן והנובלה ההיסטוריים נתחוללה אצלו בראשית שנות העשרים עם כתיבת ביערות פולין. ראה ביבליוגרפיה מפורטת של כתביו: אפאטאשוריביבליאגראפיע, העט II-I, מלאווער בענדינער, 'אפאטאש-ברענטש, אַרבעטער-רינג, ניו-יורק, 1937-1947. וכן שתי מונוגרפיות המתארות את קווי ההתפתחות של יצירתו: נחמן מיזל, יוסף אפאטאשו, זיין לעבן און שאפן, א מאנאגראפיע מיט בילדער, וואַרשע 1937; 'פרייליך, יוסף אפאטאשוס שאפונגס-ווערק, מאנאגראפיע, טאַראַנטא, 1951. ערכים אנציקלופדיים מפורטים על הסופר ויצירתו ראה: זלמן רייזען, לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור פרעסע און פילאָלאָגיע, ערשטער באַנד, ווילנער פֿאַרלאַג פֿון ב. קלעצקין, ווילנע 1926, 145-151; לעקסיקאן פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור, ערשטער באַנד, אַלױעלטלעכער ייִדישער קולטור־קאָנגרעס, ניו-יורק 1956, 145-149.

16 על הקושי שמציבה הנובלה יום ברגסבורג בשטף פכי היום-יום המכסים על עלילתה ועל משמעויותיה, עמד דב סדן בנספח שצירף למהדורה העברית בתרגומו (*12). מסתו "כתום היום – בנתיב הברור וההשגה" מוקדשת כולה לעיקוב זהיר אחר שאלת המסר המשתקף מצירוי ההווי של הנובלה. לטעמו נעוץ הטלוס הסיפורי במתח הבין מעמדי של גיבורי הנובלה – מצד אחד בני מעלה ומצד שני ליצינים וקבצים. מול תאוות החיים המשתקפת מתוך מתח זה מציב המספר את השמש ובנו כערות היסטוריות מאיימת המטילה צל על הקיום היום-יומי. ראה במיוחד שם עמ' 4. הסיפור בשלוש תמונות אליהו בחור, נרפס תחילה ביחד עם הנובלה יום ברגסבורג, וראה אור בעברית: 'אופטושו בצל הדורות – מיניאטורות היסטוריות, [מיידיש מנשה לזין], ספרית פועלים, מרחביה 1945, עמ' 25-51.

17 על היבט לשוני זה הקשור בתיבה 'טום' העיר יוהאן אנדריאס אייזמנגר (1704-1654) בספרו הפולמוסי היהדות בלא-מסווה מן המאה השמונה-עשרה: Johann Andrea Eisenmenger, *Entdektes Judenthum*, Teil I, Koenigsberg, 1711 (2), pp. 513-515. בפרק המוקדש לכינויי כנסיות ומקומות קדושים לנצרות בפני-היהודים מתייחס אייזמנגר אל הסיפור ארונו של רב עמרם. המחבר, פרופסור לתרבויות שמיות ובעל השכלה יהודית מפורטת ומעמיקה, הביא את נוסח המעשה בוך, פרנקפורט 1683, המסתיים בביטוי 'טמא עמרם'. לטענתו השימוש בתיבה בא לרמוז למובן טומאה כנרדפת בשפת היהודים לתיבה 'דום' (עמ' 515). במקום אחר (עמ' 520-521) מביא אייזמנגר את הדרוש מספרו של ר' מתתיהו, ספר ניצחון ישן, נירנברג ופרנקפורט, 1681, עמ' 41-42 (כאן על-פי מהדורה פאקסימילית: האוניברסיטה העברית ירושלים, תשכ"ח: [...]) מעשה בר' קלונימוס בשפירא ששלח אחריו מלך היינריך הרשע אחרי כלותו לבנות את התהום המכוער (ר"ל בית הכנסת היפה שקורין בלשון אחר טום) בשפירא [...]. נמצא איפוא כי מסורת הדרוש המלגלגל סביב המילה 'דום' היא רבת-שנים, ואפשר שנשתקעה גם בתודעה העממית וממנה עתיד לשאוב גם יוסף אופאטושו, כדרך שהעיר דב סדן. על ספר ניצחון ישן ומחברו ראה מבואו המפורט של מרדכי ברויאר, במהדורת אוניברסיטת בראיילן 1978, עמ' 7-27.